

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E
MUHACİR KOMİSYONLARI VE
FAALİYETLERİ (1860-1923)

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI

IV/A-2-2. 4. Dizi- Sayı:17

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MUHACİR KOMİSYONLARI VE FAALİYETLERİ (1860-1923)

Ufuk ERDEM

ANKARA, 2018

Erdem, Ufuk, 1983-

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e muhacir komisyonları ve faaliyetleri, 1860-1923 /
Ufuk Erdem. — Ankara : Türk Tarih Kurumu, 2018.

xxii, 340 s. : resim, harita, tıpkıbasım, tablo ; 24 cm. — (AKDTYK Türk Tarih
Kurumu yayınları ; IV/A-2-2.4. Dizi-Sayı: 17)

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978-975-16-3596-9

1. Osmanlı İmparatorluğu _ Göç alma ve göç verme. 2. Muhacir komisyonları. I.
E.a. II. Dizi.
304.8

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu'nun 23/02/2017
tarih ve 735/48 sayılı kararı gereği 2000 adet basılmıştır.

ISBN : 978-975-16-3596-9

İnceleyiciler : Prof. Dr. Kemal ARI
Prof. Dr. Salim GÖKÇEN

Baskı

Sarıyıldız Ofset Ltd. Şti.
İvogsan Ağaç İşleri Sanayi Sit.
1358. Sokak No: 31 Ostim/ANKARA
Tel: (0312) 395 99 94 -95 Faks: (312) 394 77 49

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	XIII
KISALTMALAR	XVII
TABLOLAR DİZİNİ	XXI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL ARKA PLAN:

XIX. ve XX. YÜZYILDA OSMANLI TOPRAKLARINA YAPILAN GÖÇLERİN SEBEPLERİ, GÖÇ YOLLARI ve GÖÇMENLERLE İLGİLİ GENEL DÜZENLEMELER

I. MUHACİR KOMİSYONLARINDAN ÖNCE OSMANLI DEVLETİ'NE YAPILAN KİTLESEL GÖÇLER VE DEVLETİN GÖÇ ALGISI.....	9
---	---

II. OSMANLI DEVLETİ'NE YAPILAN GÖÇLERİN SEBEPLERİ

A. Demografik Sebepler: Savaş ve Hâkimiyet Kurma	12
B. Etnik Kalıcılık: Irk ve İnanç	15

III. GÖÇ YOLLARI VE ULAŞIMDA KAYNAK SORUNU 18 |

A. Karayolu ile Yapılan Göçler	18
B. Demiryolu ile Yapılan Göçler.....	21
C. Denizyolu ile Yapılan Göçler	23
D. Ulaşımda Kaynak Sorunu	24

IV. OSMANLI NÜFUS SAYIMLARI VE GÖÇMEN SAYISININ GENEL NÜFUSA ETKİSİ.....	27
A. 1831 Nüfus Sayımı	28
B. 1844 Nüfus Sayımı.....	29
C. 1881/82-1893 Nüfus Sayımı	30
D. 1905-1906 Nüfus Sayımı.....	32
E. 1914 Yılına Ait Nüfus Verileri	33
F. Osmanlı Topraklarına Gelen Göçmenlerin Genel Nüfusa Etkisi ve Göçmen Sayısının Tespiti Çalışmaları.....	35
V. MUHACİRLERİN HAYATLARINA İLİŞKİN RESMÎ DÜZENLEMELER.....	42
A. 1831 Kırım ve Kafkasya Muhacirlerinin İskânları İçin Alınacak Tedbirler (12 Mayıs 1861)	43
B. Muhacir İskânına Dair Nizamname Layihası (Mart 1878)	44
C. İskân Çalışmalarında Yetki ve Sorumlulukları Belirten Talimatname (1879).....	46
D. Muhacirler İçin Kapsamlı Kanun Hazırlığı ve Vatandaşlığa Geçiş (1902).....	52
E. Muhacirin Talimatı (1906).....	53
F. Muhacirler İçin Kurulacak Köylere İlişkin Nizamname (Mart 1913)	57
G. Muhacirlerin Kayıt Edilecekleri Defterlere İlişkin İzahname (1912-1913)	57
H. İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi (1913)	59
I. Dâhiliye Nezareti Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin Muhacir ve Mülteciler ile İlgili Yapmış Olduğu Ek Düzenlemeler.....	62
1. Muhacir ve Mültecilere Verilen Arazi ve Çiftlik Hayvanlarına İlişkin Düzenlemeler	62
2. Muhacir ve Mültecilerin Askerliklerine İlişkin Düzenlemeler	68

3. Muhacir ve Mülteci Beyannamelerine İlişkin Düzenlemeler	69
4. Osmanlı Vatandaşı Olmak İsteyenlere İlişkin Düzenlemeler	71
5. Muhacirlerin Vergi ve Tahsisatlarına İlişkin Düzenlemeler	72

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE KURULAN İLK MUHACİR KOMİSYONLARI VE FAALİYETLERİ

I. 1853-56 KIRIM SAVAŞI'NDAN SONRA KİTLESEL GÖÇLER VE MUHACİR KOMİSYONUNUN KURULMASI (1860)	75
A. Muhacir Komisyonunun Kadrosu.....	79
B. Muhacir Komisyonunun Mali Kaynakları.....	84
1. Bütçesi	84
2. Bağışlar	86
C. Muhacir Komisyonunun Faaliyetleri	87
1. Sivas Bölgesinde Yapılan İskân Çalışmaları	89
2. Konya Bölgesinde Yapılan İskân Çalışmaları	92
3. Büyük Çerkez Göçü (1864) Sürecindeki Çalışmalar	93
D. Muhacir Komisyonunun Kapatılması ve Küçültülen Bir Yapının Ortaya Çıkması: Muhacir İdaresi/Komisyonu.....	98
II. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI İLE KURULAN MUHACİR KOMİSYONLARI	101
A. Umûm Muhacir Komisyonu.....	102
1. Umûm Muhacir Komisyonu Kadrosu.....	103
2. Umûm Muhacir Komisyonu Malî Kaynakları	103
3. Umûm Muhacir Komisyonunun Faaliyetleri	104

a. Muhacirlerin Sevk ve İskânı	105
b. Muhacirlerin Cenaze İşlemleri	108
c. Temizlik Konusu ve Sağlık Çalışmaları	109
d. Muhacirlerin Arz-ı Hal (Dilekçe) Taleplerinin Değerlendirilmesi	111
4. Umûm Muhacir Komisyonunun Faaliyetlerini Sonlandırması	112
B. İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu	113
1. İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonunun Kadrosu	116
2. İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonunun Malî Kaynakları	121
3. İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonunun Faaliyetleri	121
a. İskân Çalışmaları	121
b. Sosyal Hizmetler.....	126
4. İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonunun Kapatılması.....	128
III. 1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI İLE KURULAN	
MUHACİRİN KOMİSYON-I ÂLİSİ	130
A. Muhacirin Komisyon-ı Âlisinin Nizamnamesi.....	132
B. Muhacirin Komisyon-ı Âlisinin Faaliyetleri.....	134
C. Muhacirin Komisyon-ı Âlisinin Kapatılması.....	137
IV. MUHACİRİN-İ İSLAMİYE KOMİSYONU	137
A. Muhacirin-i İslamiye Komisyonunun Nizamnamesi	139
B. Muhacirin-i İslamiye Komisyonunun Kadrosu	140
C. Muhacirin-i İslamiye Komisyonunun Malî Kaynakları	142
1. Bütçesi	142
2. Muhacir Pulu Uygulaması	142
3. Piyango İdaresinin Kurulması.....	146

D. Muhacirin-i İslamiye Komisyonunun Faaliyetleri	147
E. Muhacirin-i İslamiye Komisyonunun Kapatılması	151
VI. TRABLUSGARP SAVAŞI İLE KURULAN MÜLTECİ KOMİSYONU	151
A. Trablusgarp Savaşı ve Yaşanan Gelişmeler	151
B. Trablusgarp Mülteci Komisyonu	155
C. Trablusgarp Mülteci Komisyonunun Faaliyetleri	159
D. Trablusgarp Mülteci Komisyonunun Kapatılması	161

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BALKAN SAVAŞLARI SONRASI KURUMSALLAŞMA: AŞÂİR VE MUHÂCİRİN MÜDÜRİYET-İ UMÛMİYESİ

I. BALKAN SAVAŞI İLE BAŞLAYAN GÖÇLER	163
II. AŞÂİR VE MUHÂCİRİN MÜDÜRİYET-İ UMÛMİYESİ	166
A. Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin Teşkilât Yapısı.....	171
B. Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin Mali Kaynakları	174
C. Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesinin Faaliyetleri	180
1. Müdüriyet-i Umûmiyenin Sorumluluğundaki Nüfus İle Bu Nüfus İçin Yapılan Yardımlar	181
2. Muhacirler ve Mülteciler İçin Yapılan Çalışmalar	183
a. İzmir Muhacir ve Mültecileri İçin Yapılan Çalışmalar	193
3. Rumlar ve Ermenilerle İlgili Çalışmalar	195
4. Aşiretler ile İlgili Çalışmalar	200
5. Arap Aileleri İçin Yapılan Çalışmalar	204
6. Yetim ve Dullar İçin Yapılan Çalışmalar	206

7. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Yayın Faaliyetleri	209
a. Beynelmilâl Usul-i Temsil: İskân-ı Muhâcirîn.....	210
b. Türkmen Aşiretleri.....	211
c. Kürtler.....	212
d. Türkiye’de Yunan Fecaiyi: I. Kitap ve II. Kitap.....	213
e. Cemiyet-i Akvam ve Türkiye’de Ermeniler ve Rumlar.....	213
D. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin Kapatılması	214
III. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE ANKARA’DA KURULAN	
AŞÂİR VE MUHÂCİRİN MÜDÜRİYET-İ UMÛMİYESİ	215
A. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin Malî Kaynakları.....	222
B. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin Faaliyetleri	222
C. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin Kapatılması	223

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MUHACİRLERLE İLGİLENEN KOMİSYON BENZERİ KURULUŞLAR ve MUHACİRLERE TANINAN MUAFİYETLER

I. İANE-İ MUHACİRİN ENCÜMENİ (MUHACİRİNE	
MUAVENET CEMİYETİ/MUHACİR-İ ENCÜMEN-İ ÂLİ)	227
A. İane-i Muhacirin Encümeninin Kadrosu.....	229
B. İane-i Muhacirin Encümenine Yapılan Yardımlar.....	230
II. MUHACİRİN İANE KOMİSYONU	232
III. OSMANLI DEVLETİNDE DIŞ YARDIM KONUSU VE	
YABANCI YARDIM KOMİSYONLARI	234
A. Sermaye-i Şefkat-i Osmanîye (Turkish Compassionate Fund).....	234
B. Göçmenlere Yardım Milletlerarası Komitesi.....	246

IV. RUMELİ MUHACİRİN-İ İSLÂMİYE CEMİYETİ	249
A. Rumeli Muhacirin-i İslamiye Cemiyetinin Yayın Faaliyetleri.....	252
1. Cemiyetin Çıkardığı Kitaplar	252
2. Cemiyetin Yayın Organı: Muhacir Gazetesi.....	253
V. MUHACİRİN-İ MÜSLİMEYE MUAVENET KOMİSYONU	256
VI. HİLAL-İ AHMER CEMİYETİ VE MUHACİRLER	260
A. Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Muhacirlere Yönelik Çalışmaları	262
1. Balkan Muhacirlerine Yönelik Yapılan Çalışmalar.....	262
a. Muhacir Hastanesi.....	267
2. Birinci Dünya Savaşı Sürecinde ve Savaş Sonrasında Muhacirlere Yönelik Çalışmalar.....	267
VII. MUHACİRLERE TANINAN MUAFİYETLER	270
A. Askerlik Muafiyeti.....	271
B. Vergi Muafiyeti	274
1. Öşür ve Ağnam Vergi Muafiyeti.....	275
2. Bina ve Damga Vergisi Muafiyeti.....	276
SONUÇ.....	279
KAYNAKÇA.....	285
DİZİN	311
EKLER.....	319
EKLER LİSTESİ	321

ÖN SÖZ

Göçmenlik-mültecilik sorunu dünya gündemindeki yerini insanlık tarihi boyunca korumuş, hatta siyasal gelişmelere/değişmelere bağlı olarak giderek de artırmıştır. Tarih boyunca çeşitli siyasal gelişmelerin odağında yer alan Anadolu coğrafyası da, sahip olduğu stratejik konumu dolayısıyla eski çağlardan günümüze kadar göç ve ulaşım konusunda bağlantı noktası olma görevini üstlenmiştir. Anadolu kimi zaman zorunlu göçlere kucak açıp göçmenlere ev sahipliği yapmış, kimi zaman da göçler için sadece bir geçiş güzergâhı olmuştur.

Osmanlı Devleti güçlü zamanlarında nüfusu ve iskân politikalarını devlet menfaatlerine uygun kullanırken gücünün azaldığı dönemlerde (XIX. ve XX. yüzyıllar) aynı istikrarı gösterememiştir. Gelen göçmen sayısının fazla oluşu, ekonomik yetersizlikler ve devletin sistemli iskân planlarına sahip olmayışı istenilen sonuçlara ulaşılmasına engel olmuştur. Buna karşın yine de devlet mevcut imkânlar çerçevesinde göçmenler için elinden geleni yapmaya çalışmış ve devletin son altmış yılında göçmenlere hizmet edecek komisyonlar eksik olmamıştır. Göçmenler devlet için her zaman çok önemli olmuş ve hatta bazı padişahlar (II. Abdülhamit gibi) komisyonlara fahri başkanlık ederek onları himayelerine almışlardır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde gerçekleşen göçler ve göçmen meselesi üzerine çok sayıda yerli ve yabancı yayın bulunmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada göçe sebep olan savaşlar ve siyasî olaylar sadece ana hatları ile ele alınmıştır. Yapılan yayınlarda genellikle belirli dönemler ve belirli noktalar çalışıldığı için bir bütün olarak “*Muhacir Komisyonları*” ele alınmamış, komisyonlar genellikle dönemsel kısa değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Bu çalışmada ise muhacirlerle ilgilenen kurumların genel teşkilât yapıları, mali durumları, faaliyetleri ve kapatılışları ele alınarak devlet ile muhacir arasındaki iletişimi sağlayan bu kurumların bütünsel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırma yapılırken en fazla kaynak *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*nden temin edilmiş olup, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi* ve İngiliz Ulusal Arşivi'nden (*The National Archives of United Kingdom*) faydalanılmıştır. İngiliz Ulusal Arşivinde

çalışırken Bilal Şimşir'in *Rumeli'den Türk Göçleri I-II-III* ve Justin McCarthy'nin *Ölüm ve Sürgün* isimli çalışmaları yol gösterici olmuştur.

Çalışmada yerli ve yabancı gazetelerden, hatıra ve inceleme eserlerden yararlanılmıştır. Konu ile ilgili yapılan en önemli araştırmalar; Ahmet Cevat Eren'in *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, David Cameron Cuthell Jr'in *The Muhacirin Komisyonu: An Agent in the Transformation of Ottoman Anatolia 1860-1866*, Neditim İpek'in *Rumeli'den Türk Göçleri* ve İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, Abdullâh Saydam'ın *Kırım ve Kafkas Göçleri* isimli tez ve kitap çalışmaları ile Faruk Kocacık'ın *Balkanlar'dan Anadolu'ya Göçler*, Ahmet Efiloğlu'nun '24 Mayıs 1920 Tarihli Raporuna' Göre Aşâir ve Muhâcirin Mûdûriyet-i Umûmiyesi ve Faaliyetleri" adlı makaleleri sayılabilir. Bunların dışında talimatnameler ve nizamnamelerin yer aldığı çeşitli Düstur Tertipleri, Dâhiliye Muharrerat Mecmuaları ve göçmenlere ilişkin pek çok önemli bilginin yer aldığı Meclis-i Mebusan, Meclis-i Ayan ve Türkiye Büyük Millet Meclisi tutanakları çalışmayı yönlendirmede büyük katkı sağlamıştır. Bazı Osmanlıca özel isimler farklı olarak da okunabileceğinden bu kelimelerin yanına doğruluğunun şüpheli olduğunu ifade etmek için (?) işareti konulmuştur.

Çalışma sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşılmıştır. Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi (ATASE) Arşivinde yapılan taramalar sırasında kataloglarda yer alan bilgi özetleri ile arşiv belgeleri arasında bir takım farklılıklar bulunduğu görülmüştür. Çoğunlukla da belge özetinde doyurucu olarak görülen bilginin belge orijinalinde fazla bir veri içermediği durumlarıyla karşılaşılmıştır. Bu duruma ilaveten Kızılayın faaliyetlerinin anlatıldığı *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*'nde göçmenler ile ilgili pek çok bilgi bulunurken, Kızılay Arşivi kataloglarında muhacir komisyonları konusunda doyurucu bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Karşılaşılan diğer önemli bir sorun da göçmenlerin nüfus verilerine ilişkindir. Göçmenlerin nüfus olarak tespiti konusunda pek çok araştırmacı farklı rakamlar ileri sürmektedir. Bu rakamların tam olarak tespit edilmesi pek çok açıdan mümkün olmadığı gibi bazen de bu rakamlar gerçeklerden daha çok siyasî amaçlara hizmet etmek için kurgulanmıştır. Göçmenlerin muhacir, mülteci vb. adlandırmalar ile tanımlanması ise başka bir sorundur. Özellikle kimin muhacir kimin mülteci olduğu günümüzdeki tanımlamalardan çok uzaktır. Bu nedenle çalışmanın

giriş kısmında tanımlamalar ile ilgili açıklamalar yapılarak, mülteci ve muhacirleri ifade eden değişik sözcüklerin kullanım amaçlarına yer verilmiştir.

Karşılaşılan bir başka sorun da muhacir komisyonlarının göçmen sorunlarıyla ilgilenen tek yetkili kurum olmamasından kaynaklanmaktadır. Muhacir komisyonlarının olduğu dönemlerde çeşitli devlet birimleri komisyonlardan bağımsız bir şekilde, göçmenlere ilgili faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu faaliyetlere çalışmada fazla bir yer verilmemiş, ilgili kurumların (varsa) komisyonlar ile kurduğu ilişkiler ele alınmıştır.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; göçe sebep olan olaylar, Osmanlı Devleti'nin göç algısı, göç yolları, göçün genel nüfusa etkisi ve göçmenlere ilişkin yapılan resmî düzenlemeler ele alınmıştır. İkinci bölümde; savaşlar sonucu ortaya çıkan kitlesel göçler ile kurulan muhacir komisyonları (komisyonların kuruluşu, mali kaynakları, faaliyetleri ve kapatılış süreci) incelenmiştir. Üçüncü bölümde; Balkan Savaşları sonrası kalıcı bir kuruma duyulan ihtiyaç üzerine kurulan Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmîyesinin faaliyetlerine yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde Milli Mücadele döneminde kurulan ve Vilayat-ı Şarkiye mültecileri için çalışan Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmîyesi konusu da işlenmiştir. Dördüncü bölümde; çoğunlukla sosyal yardımlaşma ile muhacirlerin sorunlarını hafifletmeyi hedefleyen ve toplumun güç kaynaklarına başvuran diğer kuruluşlar (encümen, komisyon, cemiyet vb.) ele alınmıştır. Yine muhacirlere tanınan ayrıcalıklar (vergi muafiyetleri) da bu bölümde yer almaktadır.

Metinde Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgeleri referans gösterilirken ilk verilen rakam dosya numarası, ikinci verilen rakam gömlek numarası için kullanılmıştır (Örneğin Dosya:56, Gömlek:65 yerine 56/65). Ayrıca çalışma sırasında kullanılan Devlet Salnameleri, I.-II. ve III. Tertip Düstur, Meclis-i Mebusan, Meclis-i Âyan ve TBMM tutanaklarına yapılan atıfların dipnotunda ilgili eser tam künye verilmiş kaynakçada fazla yer kaplamasını önlemek amacıyla tekrar uzun künye verilmemiştir.

Bu çalışma sırasında benden yardım ve desteğini esirgemeyen hocam Prof. Dr. Yavuz ASLAN'a, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, İngiliz Milli Arşivi ve Milli Kütüphane çalışanlarına, Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarından değerli arkadaşım Uzman Taner GÖKDEMİR'e, arşiv bel-

gelerinin fotoğraflanmasında benimle birlikte çalışan kardeşim Yasin ERDEM'e, yurtiçi-yurtdışı çalışma giderlerimi destekleyen Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Koordinatörlüğüne, çalışmayı okuyup, önemli katkılar sunan eşim Nilüfer AKA ERDEM'e ve bana maddi-manevi her türlü desteği veren aileme teşekkür ederim.

Ufuk ERDEM

Erzurum, 2014

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.Ş	: Anonim Şirketi
AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜHFD	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
b.d.t.	: Basılmamış Doktora Tezi
b.t.y.	: Basım Tarihi Yok
b.y.t	: Basılmamış Yüksek Lisans Tezi
b.y.y	: Basım Yeri Yok
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bâb-1 Âli Evrak Odası
BEO. AYN, d.	: Bâb-1 Âli Evrak Odası Ayniyat Defteri
Bir.	: Birleşim
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
C. DH	: Cevdet Dâhiliye
C. MTZ	: Cevdet Eyalet-i Mümtaze
çev.	: Çeviren
ÇTTAD	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
D.	: Dosya
Der.	: Derleyen
Dev.	: Devre

DH. EUM. MH	: Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umûmîye Muhasebe Kalemi
DH. MHC	: Dâhiliye Nezareti Muhacirin Komisyonu
DH. MKT	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. MUİ	: Dâhiliye Muhaberat-ı Umûmîye İdaresi Evrakı
DH. SN. THR	: Dâhiliye Nezareti Sicill-i Nüfus Tahrirat Kalemi
DH. SYS	: Dâhiliye Nezareti Siyasi
DH. ŞFR	: Dâhiliye Nezareti Şifre Evrakı
DH. UMVM	: Dâhiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayât Müdürlüğü
e.t.	: Erişim Tarihi
Ed.	: Editör
EUM	: Emniyet-i Umûmîye Müdürlüğü
F.	: Fon
FO	: Foreign Office
Hat.	: Hatt-ı Hümayûn Tasnifi
Haz.	: Hazırlayan
HH, d.	: Hazine-i Hassa Nezareti Defteri
HR. HMŞ. İŞO	: Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
HR. SYS	: Hariciye Nezareti Siyasi
İ. DH	: İrade Dâhiliye
İ. DUİT	: İrade Dosya Usulü
İ. MLU	: İrade Meclis-i Umûmî
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. MVL	: İrade Meclis-i Vala
İ. TNF	: İrade Ticaret ve Nafia
İ.HUS	: İrade Hususi

İ.S	: İçtima Senesi
K.	: Kutu
kg.	: Kilogram
km ²	: Kilometrekare
kr.	: Kuruş
mad. d.	: Maliyeden Müdevver Defter
mad.	: Madde
MAZC	: Meclis-i Ayan Zabıt Ceridesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MMZC	: Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
sa.	: Saat
San.	: Sanayi
SÜ	: Selçuk Üniversitesi
TA	: Türkler Ansiklopedisi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türk Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Tic.	: Ticaret
TNA	: The National Archives
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve Benzeri
Vol.	: Volume
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
MKT. DV	: Sadaret Mektubi Kalemî Deavi Evrakı

MKT. MVL	: Sadaret Mektubi Kalemi Meclis-i Vala Evrakı
MKT. NZD	: Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı
MKT. NZDEV	: Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Devair Evrakı
MKT. UM	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı
MKT. MHM	: Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
MVL	: Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri
ŞD	: Şûrâ-yı Devlet
Y. A. HUS	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. A. RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y. EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y. MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. AZN	: Yıldız Perakende Evrakı Adliye ve Mezahib Nezareti Maruzatı
Y. PRK. HH	: Yıldız Perakende Evrakı Hazine-i Hassa
Y. PRK. MŞ	: Yıldız Perakende Evrakı Meşihat Dairesi Maruzatı
Y. PRK. A	: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y. PRK. DH	: Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. KOM	: Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı
Y. PRK. SH	: Yıldız Perakende Sıhhiye Nezareti Maruzatı
YA. RES	: Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. 1831 Nüfus Sayımı Sonuçları	28
Tablo 1.2. 1844 Nüfus Sayımı Sonuçları.....	29
Tablo 1.3. 1905-1906 Son Nüfus Sayımı	33
Tablo 1.4. 1914 Yılı Nüfus Verileri	35
Tablo 1.5. Balkan Savaşları ve Sonrasına Ait 17 Aylık Göç İstatistiği	37
Tablo 1.6. Arnold Toynbee'ye Göre 1912-1920 Müslüman Mülteciler	39
Tablo 1.7. İktisadîyât Mecmuasına Göre İskân Bölgeleri ve Göçmen Sayısı	40
Tablo 1.8. Muhacirlerin Dolduracağı Taahhüt Senedi	66
Tablo 2.1. 1861 Yılı Muhacir Komisyonu Görevlileri ve Maaşları	80
Tablo 2.2. Muhacir Komisyonuna Yeni Atamalar ve Çalışma Bölgeleri (1861)	82
Tablo 2.3. Muhacir Komisyonunun Yıllara Göre Bütçesi	84
Tablo 2.4. Muhacir Komisyonunun Yıllara Göre Yaptığı Harcamalar	85
Tablo 2.5. Büyük Çerkez Göçü ile Gelen Göçmenler	95
Tablo 2.6. Muhacir Komisyonunun Yeni Görevli Listesi (1864)	96
Tablo 2.7. Muhacirlerin İskânı Düşünülen Yerler, Hane ve Nüfus Miktarları.....	123
Tablo 2.8. Rıza Paşa'nın Giritli Muhacirlere İlişkin İskân Çalışması.....	136
Tablo 2.9. 1906 Mart Ayından 1907 Şubata Ayına Kadar Muhacirin-i İslamiye Komisyonuna Gelen ve Komisyondan Giden Evrak Sayısı	150
Tablo 3.1. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda Kaybettiği Toprak ve Nüfus Miktarı ..	165

Tablo 3.2.	1913 yılında Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinin Görev Dağılımı, Çalışan Sayısı ve Maaşlar	167
Tablo 3.3.	Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi 1916 Yılı Bütçesi.....	175
Tablo 3.4.	Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi 1918 Yılı Bütçesi	180
Tablo 3.5.	Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin Sevk, İskân ve İaşesinden Sorumlu Olduğu Nüfus	182
Tablo 3.5.1.	Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin Yapmış Olduğu Para ve Eşya Yardımları	182
Tablo 3.6.	Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin 1913-1916 Yıllarında Balkanlardan Gelen Muhacirlerle İlgili İstatistikî Çalışması	183
Tablo 3.7.	Türk Mültecilerin İskân Alanları	185
Tablo 3.8.	Birinci Dünya Savaşı İçerisinde ve Sonrasında Mülteci Nüfus	188
Tablo 3.9.	Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesinin 1918 Yılında Vilâyât-ı Müstahlasa Gönderdiği Yardımlar	191
Tablo 3.10.	Vilayat-ı Müstahlasa İçin Ayrılan 5 Milyon Liralık Bütçenin Harcama Kalemleri	191
Tablo 3.10.1.	Vilayat-ı Müstahlasa İçin Ek Tahsisat	192
Tablo 3.11.	İzmir Mültecileri İçin Yapılan Yardımlar	194
Tablo 4.1.	Constance Gemisinde Bulunan Yardım Malzemeleri	238

GİRİŞ

Göç Olgusu: İnsanlığın varoluşu ile başlayan ve yok oluşuna kadar devam edecek olan göç olgusu kısaca “*yer değiştirme*” hareketidir. “Göç” kelimesi bir kavram olarak ele alındığında; sınırlarına ve kapsamına göre çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Ancak bu çalışmayı ilgilendiren göç tanımı, toplumsal değişimin dinamik gücü olan nüfus hareketi üzerinedir.

Bilimsel kaynaklar incelendiğinde değişik bilim dallarının “göç” kelimesini tanımlarken farklı ifadeler kullanılmasıyla beraber, genellikle aynı noktalara vurgu yaptıkları görülmektedir. Bu tanımlardan birkaçı şöyledir: Göç; ekonomik, toplumsal, siyasî sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret,¹ şeklinde açıklanabilir. Başka bir tanımlamaya göre göç: *Geniş tanımıyla geçici ya da kalıcı olarak yer değişikliğidir*.² Akkayan’a göre göç: *“Kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir kısmını geçirmek üzere, bir iskân ünitesinden (köy, kasaba, kent gibi.) diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafik bir yer değiştirme olayıdır.”*³ Yalçın’a göre göç: *“Ekonomik, siyasi, ekolojik veya bireysel nedenlerle bir yerden başka bir yere yapılan kısa, orta veya uzun vadeli, geri dönüş veya sürekli yerleşim hedefi güden coğrafik, toplumsal ve kültürel bir yer değiştirme hareketidir.”*⁴ Karpat’a göre göç: *“Asıl yerinden, ulaşılmak istenilen yere harekettir.”*⁵ Bir başka tanımlamaya göre göç: *“Toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir eylem”*⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Göç kavramı basit tanımların yanı sıra tarihî, hukukî, idarî, sosyal,

¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Akşam Sanat Okulu Matbaası, Ankara 2005, s. 769.

² Everett S. Lee, “A Theory of Migration”, *Demography*, 3(1), 1966, s. 49.

³ Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1979, s. 20.

⁴ Cemal Yalçın, *Göç sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s. 13.

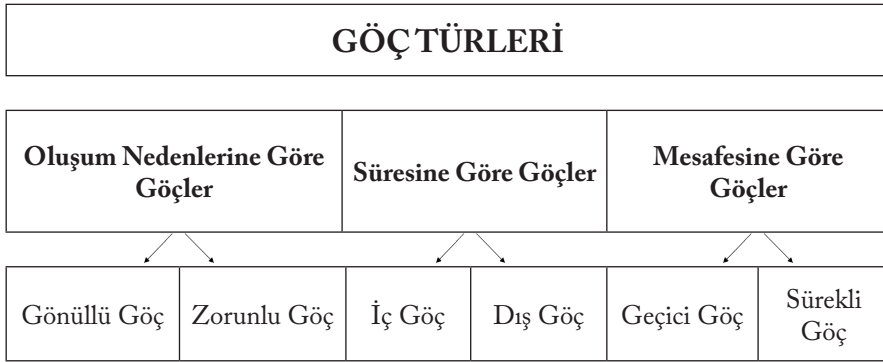
⁵ Kemal Karpat, *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, çev. Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 71.

⁶ Stephen Castles-Mark J. Miller, *Göçler Çağı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. 29.

kültürel, ekonomik ve psikolojik dinamikleri de içerisinde bulunduran bir olgudur. Bütün bu tanımlardan ortaya çıkan sonuç, göçün tarihsel akış içerisinde bireyin ya da toplumun yaşantısını değiştiren önemli bir yaşamsal etken olmasıdır.

Tarih boyunca politik şiddet ve savaşlar dolayısıyla insanlar evlerini terk etmeye zorlanmıştır.⁷ Bu zorunlu göçler ulus devletlerin inşasında ve uluslararası siyasî sistemlerin kurulmasında önemli rol oynamışlardır.

Göç tanımlarına bakıldığında bir göçün ortaya çıkmasında farklı nedenlerin etkili olduğu görülmektedir. Her göç kendi içerisinde farklı sınıflandırmalara tabi tutulur. Çalışma kapsamını ilgilendiren göç türleri ise şöyledir:

Çalışmayı kapsayan göç hareketlerinde “*gönüllü göç*” hariç tüm kategorilerden çeşitli örnekler bulmak mümkündür.

Osmanlı Devleti’ndeki Göç ve İskân Faaliyetlerinin Genel Özellikleri:

İskân kavramı, yurtlandırma ve yurtlanma,⁸ insan topluluklarının belirli bir toprak parçasına bağlanarak yerleşik bir hayat kurması anlamlarına gelmektedir. İskân, devletin iç ve dış göçe maruz kalması sonucu ortaya çıkan yaşam alanları ihtiyacı ya da devlet içinde bulunan nüfusun yerleşim –sabit noktada durma ve yer değiştirme– sorunlarını çözmeye yönelik bir hareketidir. Her devlet kurulduğu ve varlığını devam ettirdiği dönemlerde iskân meselesi ile karşılaşmıştır. Başarılı bir “*iskân politikası*” devletlerin büyümesinde etkili

⁷ World Health Organization, “*International Migration, Health & Human Rights*”, Fransa 2003, s. 10.

⁸ TDK, *a.g.e.*, s. 982.

olduğu gibi başarısız bir iskân politikası da devletlerin parçalanmasında ve yıkılmasında etkili olmuştur.

Anadolu'da kurulan uç beylikleri sayesinde Rumeli'de Osmanlı Devleti'nden önce bir iskân hareketinin uygulandığı bilinmektedir. XIV. yüzyılda Bizans krallarına yardım maksadıyla Trakya'ya geçen Anadolu beyliklerine mensup kuvvetlerin bir kısmının gittikleri bölgelerde kaldıkları görülmektedir.⁹ Osmanlı Devleti de bu mirası alarak uygulanan iskân politikasını daha sistemli hale getirmiştir.

Kuruluş ve genişleme dönemlerinde Rumeli topraklarının fethinde,¹⁰ gaza/cihat anlayışının ön planda olduğu ve din unsurunun birleştirici bir öğe olarak kullanıldığı görülmektedir. Rumeli'deki boş topraklar üzerinde zaviyeler kurulmuş ve buralara yerleşen Türk dervişleri kolonizatörlük görevi yaparak askerî fetihlerin önünü açmışlardır.¹¹ Din unsuru dışında Osmanlı Devleti'nin Rumeli'de uygulamış olduğu diğer iskân politikaları “göçürme” ve “sürgün”¹²dir. Fethedilen bölgelerden kaçan insanların yerlerini doldurmak ve Hristiyan nüfusa karşı denge oluşturmak için Anadolu'dan bazı halk göçürülerek ihtiyaç duyulan çeşitli yerlerde iskânları sağlanmıştır. Ayrıca devlet, gelirini artırmak, verimli sahalardan azami derecede faydalanmak, yeni fethedilen yerleri şenlendirmek,¹³ köy ve kasabalar kurarak nakliyat unsurlarını geliştirmek, yabancı (düşman) devletlere karşı bir set oluşturmak,¹⁴

⁹ M. Münir Aktepe, “XIV. ve XV. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dâir”, *Türkiyat Mecmuası*, C.X, s. 300.

¹⁰ Osmanlı Devleti'ndeki fetih yöntemleri için bkz. Halil İnalcık, *Osmanlılar*, Timaş Basım, İstanbul 2010.

¹¹ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *TA*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 136, 150.

¹² Osmanlı Devleti'nde sürgün konusu için bkz. Abdullah Acehan, “Osmanlı Devleti'nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, *The Journal of International Social Research*, Vol. 1/5, 2008, s. 12-29; M. Çağatay Uluçay, “Sürgünler: Yeni ve Yakınçağlarda Manisa'ya ve Manisa'dan Sürülenler”, *Belleten*, C.XV, S.605, 1951, s. 507-592.

¹³ Şenlendirmek: Terk edilmiş toprakların ihya edilmesi. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Yusuf Halaçoğlu, “*Kolonizasyon ve Şenlendirme*”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.32, Ankara 2000, s. 630-635.

¹⁴ Osmanlı Devleti tarafından sınır bölgelerinin güvenliğini sağlamak amacıyla *Derbend Teşkilâtı* kurulmuştur. Böylelikle sınır bölgeleri ve önemli kontrol noktalarına yerleştirilen ahali hem güvenliği sağlıyor hem de boş toprakların şenlendirilmesine katkıda bulunuyordu.

amacıyla sürgün usulü de kullanılmıştır.¹⁵ Nüfusun zorunlu olarak yer değiştirmesinin devlet tarafından iyi organize edilmesi kurumsallaşan bir yapıyı ortaya çıkarmıştır.¹⁶ Kısaca belirtmek gerekirse kuruluş ve yükseliş dönemlerinde uygulanan iskân politikaları ile siyasî, askerî, sosyal ve ekonomik faydalar elde edilmeye çalışılmıştır.

Duraklama, gerileme ve çöküş dönemlerinde uzun süren savaşların getirdiği ekonomik sıkıntılar halka yüklenen ağır vergiler ile telafi edilmeye çalışılmıştır. Ancak bu durum Anadolu'nun bazı yerlerinde “*kontROLSÜZ göç*” hareketlerini tetiklemiştir. Özellikle merkezi otoritenin azalması iç karışıklıkları (eşkıyalık) artırmış, çıkan isyanlar halkın can ve mal güvenliğini tehdit eder vaziyete gelmiştir. Bu durumda halk güvenli gördüğü iç bölgelere göç (iç göç)¹⁷ etmeye başlamıştır. İç göç olayına can, mal güvenliği, dış baskılar, seferler ve savaşların etken olduğu, neticesinde ise toplumsal yapının ve ekonomik düzenin bozulduğu görülmektedir.¹⁸ İçeride doğru yapılan göç hareketleri özellikle savaş dönemlerinde artış göstermiştir.

Ruslar ile yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti'nin büyük toprak kayıplarına uğraması sonucu bu bölgelerdeki Müslüman Osmanlı tebaası mülteci durumuna düşmüştür. Ayrıca Rusların genişleme politikası da Müslüman göçlerinde etkili olmuştur. Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu 1828-1829, 1853-1856, 1877-1878 Rus, 1897 Yunan, 1911-1912 Trablusgarp, 1912-1913 Balkan, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşları içerisinde ve bu savaşlar sonucunda milyonlarca insan dev göç dalgaları halinde ya Anadolu'ya göç

Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yayınları, İstanbul 1990.

¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.13, S.1-4, 1952, s. 57-58.

¹⁶ İlhan Tekeli, *Anadolu'da Yerleşme Sistemi ve Yerleşme Tarihleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s. 41.

¹⁷ İç göç: Ülkenin bir bölgesinden (kent, köy vb.) bir başka bölgesine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketidir. Sunday Üner, *Nüfusbilim Sözlüğü*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1972, s. 77.

¹⁸ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Hareketleri Olarak İç Göçler”, *İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1995-2000 Prof. Dr. Fikret Işıltan Hatıra Sayısı, S. 36, İstanbul 2000, s. 155-211.

etmiş ya da iç bölgelerde bir takım nüfus değişiklikleri ortaya çıkmıştır. Devlet, ilk başta göçmenlerin sorunlarını Dâhiliye Nezareti (İçişleri Bakanlığı) ve şehremanetleri (belediyeler) vasıtasıyla çözmeye çalışmıştır. Ancak bu kurumların her birinin aslı işi farklı olduğundan göçmenlerle ilgilenecek ve onların iskânını sağlayacak özel kuruluşların bulunmayışı çeşitli sorunları beraberinde getirmiştir. Giderek artan göçmen sayısı ve sorunların çözümü için farklı bir kurumsal yapı şeklinde “*Muhacir Komisyonları*”nın kurulması zaruri olmuştur. Bu kurumsal yapıların temel görevi göçmenlerin sorunlarını çözüme kavuşturmak olarak belirlenmiştir. Kurulan komisyonlar dönem dönem değişik isimlerle (Umum Muhacir Komisyonu, İdare-i Umûmiye-i Muhacirin Komisyonu, Muhacirin-i İslâmiye Komisyonu, Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi vb.) anılmakla beraber genel anlamda görevleri şöyledir:

- 1- Göçmenlerin Müslüman olsun Hıristiyan olsun refahlarını temine çalışmak,
- 2- Devlete külfet getirmeyecek iskân sahaları tespit etmek (Bu iskân sahalalarının tespit edilmesinde iklim, su kaynakları, üretim ve pazarlama, ulaşım noktalarına yakınlık vb. pek çok ölçüt dikkate alınmaya çalışılmıştır),
- 3- Göç etmiş ahaliye ve bundan sonra da göç edeceklerle yardım ederek uygun iskân alanlarına yerleştirmek,
- 4- Göçmenlere iâşe temin etmek,
- 5- İstihdam alanları oluşturarak göçmenleri işe yerleştirmek,
- 6- Çiftlik hayvanı, arazi ve ziraat aleti dağıtarak göçmenlerin bir an önce üretim faaliyetine başlaması ve kendi kendilerine yetebilir duruma gelmelerini hızlandırmak,
- 7- Aşiretleri yerleşik hayata geçirerek sosyal hayata uyumlarını sağlamak.

1860 yılında Osmanlı Devleti bünyesinde ilk kurulan Muhacir Komisyonundan son olarak 1920’de Ankara’da kurulan Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesine kadar geçen süre içerisindeki bütün teşkilâtlanmalar öncelik-sonralık olarak birbirinin devamı niteliğindedir. Öyle ki bir kurum kurulurken sürekli geçmişe atıf yapılmış, geçmişte çıka-

rılan talimatlar, nizamnameler ve komisyonlar incelenerek daha sistemli bir yapı kurma çabası içerisine girilmiştir. Dolayısıyla kurulan her bir komisyon *geçmişin mirası* üzerinde yükselmiştir.

Muhacir/Göçmen/Mülteci Adlandırmaları: Osmanlı Devleti'nde göç eden insanları tanımlamak için “*muhacir*”¹⁹ kelimesinin daha çok tercih edildiği görülmektedir. Bununla birlikte “*göçmen*” kelimesinin de kullanıldığı örnekler mevcuttur.²⁰ Konuyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, nizamnamelerde ve talimatnamelerde göçmenlerin farklı şekillerde tanımlandıkları görülmektedir. Bu farklı kullanım örneklerinin bazıları şöyledir: Muhacir²¹, üsera-yı muhacir²², ümera-yı muhacirin²³, kaht-zede²⁴, mülteci²⁵, istilazede²⁶ vb. Bu tanımlamalar Osmanlı memur ve idarecilerinin göç sebebine göre göçmenleri farklı sınıflandırmasından kaynaklanmaktadır.²⁷

İngiliz arşiv belgelerinde (ve İngiliz gazetelerinde) “*göçmen*” kelimesine karşılık olarak yaygın bir şekilde “*refugee (mülteci, göçmen)*” kullanılmıştır. Ancak Osmanlı Arşivinde olduğu gibi İngiliz arşiv belgelerinde de farklı adlandırmalara rastlamak mümkündür. Örneğin; *Mussulman refugees* (Müslüman mülteciler)²⁸, *Turkish refugees* (Türk mülteciler)²⁹, *Turkish emigrant/immigrant* (Türk göçmen/leri)³⁰, *fugitives* (günümüzdeki anlamı kaçak, kaçkın, firari)³¹ gibi kullanımları görmek mümkündür.

¹⁹ 1913 yılında Anadolu'nun bir kısmını gezip, gezdiği yerlere ilişkin bir seyahatname yazan Béla Horváth muhacir deyiminin Anadolu'da Balkan ülkelerinden ve Rusya'dan göçen insanlar için kullanıldığını ifade etmektedir. Bkz. Béla Horváth, *Anadolu 1913*, çev. Tarık Demirkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 48.

²⁰ BOA, MKT, MHM, 90/102; BOA, MKT. UM, 276/35.

²¹ BOA, MVL, 835/84; BOA, MKT. UM, 425/8.

²² BOA, MVL, 873/22; BOA, MVL, 1074/29.

²³ BOA, ŞD, 2886/29; BOA, ŞD, 2081/24.

²⁴ Kaht-zede: Kıtığa uğramış. Kullanım örnekleri için bkz. BOA, İ. DH, 713/49878; BOA, Y. PRK. KOM, 6/36.

²⁵ BOA, İ. DUİT, 148/14; BOA, DH. SN. THR, 74/90

²⁶ BOA, İ. DH, 754/61522.

²⁷ Nedim İpek, “Göçmen Köylerine Dair”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, C.25, S.150, s. 15.

²⁸ TNA, FO, 424/83, No: 398, s. 791; *Liverpool Echo*, 12 Aralık 1879.

²⁹ TNA, FO, 424/84, No: 262, s. 48; *Portsmouth Evening News*, 5 Mart 1878.

³⁰ TNA, FO, 424/82, No:717, s. 8; *Sheffield Daily Telegraph*, 23 Mart 1885.

³¹ *Parliamentary Papers*, Command Papers; Account Papers, XCI.853, Turkey No.24, 1876-1877, s. 5; *The York Herald*, 27 Ağustos 1877.

Belgelerde geçen kelimeleri değerlendirirken bugünkü anlamlarından ziyade zamanın şartlarına göre değerlendirmek yerinde olur. O dönem günümüzdeki gibi “göçmen” ile “mülteci” kelimelerinin ayrımı açık ve kesin değildir. Örneğin 1877-78 göçmenleri, pasaport ve vize alarak göç eden, iltica talep eden kimseler değildi. Bu göçmenler kendi arzuları ile değil düşman tehlikesinden kaçıp güvenilir bir yer arayan “*savaş göçmenleri*”ydi. Nitekim aynı devlet görevlisi kişilerin aynı göçmenleri anlatmak için farklı kelimeleri kullanabildikleri dahi görülmektedir.³²

Meclis-i Mebusan tutanaklarında da mülteci ve muhacir kelimelerinin bazen birbirleri karıştırılarak ifade edildiği de görülmektedir. 25 Mayıs 1910’de muhacirine tahsis edilen bütçe üzerine söz alan Edirne Mebusu (milletvekili) Rıza Tevfik Bey kimlerin muhacir sayılacağını, kimlerin hükümetin parasından faydalanabileceğinin belirtilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³³ 21 Aralık 1916’de Muş Milletvekili İlyas Sami Efendi muhacirin teşkilâtına yönelik bir takım eleştiriler yönelttiği konuşmasında mülteciler ifadesini kullanmaktadır.³⁴ Erzincan Mebusu Halet Bey 22 Aralık 1917 tarihinde Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmîyesi ile ilgili söz aldığı bir konuşmasında muhacirin ve mültecilerin %70’inin istihdam edildiğini belirtmekte ve ifadeleri ayırmadan ortak bir şekilde kullanmaktadır.³⁵

Birinci Dünya Savaşı sırasında Meclis-i Ayân ve Meclisi Mebusanda savaştan kaçan Osmanlı vatandaşlarını tanımlamak için *mülteci* ifadesi kullanılmıştır. Her iki Mecliste de kullanılan mülteci kelimesinin 1916 yılında çıkarılan bir talimatnameye dayandığını ifade etmek mümkündür. Bu talimatnamenin birinci maddesinde zorunlu harp dolayısıyla (Birinci Dünya Savaşı) harp bölgelerinden iltica eden Müslüman Osmanlı tebaasına *mülteci* denilmesi ve Birinci Balkan Savaşı dolayısıyla Osmanlı Devleti’ne yerleşenlerin de *muhacir* olarak adlandırılması kararlaştırılmıştı.³⁶ Bu tanımla birlikte mebusların aklındaki karmaşıklık tam olarak giderilememiştir. Nitekim

³² Bilal Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri I*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara, 1968, s. 21-22.

³³ *MMZC*, Dev.I, C.5, İ.S.2, 97.Bir., s. 480.

³⁴ *MMZC*, Dev.III, C.1, İ.S.3, 15.Bir., s. 194.

³⁵ *MMZC*, Dev.III, C.1, İ.S.4, 21.Bir., s. 361.

³⁶ Dâhiliye Nezareti Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti, *Menatık-ı Harbiye’den Vürud Eden Mültecilerin Sevk, İskân, İaşe ve İkdarlarını Mübeyyin Talimatname*, Matbaa-i Amire, Dersaadet 1332.

konu 3 Ocak 1918 tarihinde Meclis-i Ayanda yeniden gündeme gelmiştir. Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Müdürü Hamdi Bey yaptığı açıklamada düşman istilasına maruz kalarak topraklarını terk eden ahaliyi *mülteci*, çeşitli anlaşmalarla bir devlete terk edilmiş topraklardan gelenleri ise *muhacir* olarak ifade etmiştir.³⁷

Göçmenleri ifade eden kelimelerden *muhacir* ifadesi sadece ve sadece Osmanlı Devleti topraklarına giriş yapan -çoğunlukla Müslüman- göçmenleri/muhacirleri için kullanılmıştır. *Mülteci* ifadesi ise iç göç hareketi ile yer değişikliği yapan nüfus için kullanılmıştır.

Örneklerle ifade edilen tanımlamalar incelendiğinde savaşların ortaya çıkardığı dış göç ve ülke içerisindeki nüfusun yer değiştirmesi sonucu bir kavram kargaşasını da beraberinde getirmiştir. Hatta göçmen/muhacir/mülteci kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı dönemler olmuştur. Her ne kadar göçmen/muhacir/mülteci kelimeleri birbirinin yerine kullanılsa da bu ifadeler hiçbir zaman günümüzdeki mültecilik kavramına³⁸ karşılık gelmemiştir.

³⁷ MAZC, Dev.III, C.1, İ.S.4, 16.Bir., s. 207.

³⁸ Günümüzde mültecilik daha çok İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kabul edilen tanımlarla ifade edilmektedir. 28 Temmuz 1951 Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 1. Maddesine göre 1 Ocak 1951 tarihinden önce meydana gelen olaylar sonucunda ırk, din, tâbiyet, belli bir toplumsal gruba mensup olma veya siyasi düşünceleri yüzünden haklı nedenlerle baskıya uğrayacağı düşünülen, vatandaşı olduğu ülkenin korunmasından faydalanamayan, faydalanmak istemeyen veya tâbiyeti olmayan ve bu tür olaylar sonucu önceden ikamet ettiği ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen ya da dönmek istemeyen her şahıs mülteci'dir. <http://www.ohchr.org/Documents/Publications/FactSheet20en.pdf>. (e.t. 20.01.2013, sa.17.05)